

BOUWHISTORISCHE VERKENNING

Adres: Hardewikerstraat 37

Status: BBP

Periode: veldwerk 22-9-2005

Onderzocht door: T. Tel, F. van der Waard (veldwerk); H. Wierts (archieffonderzoek).

Auteur: F. van der Waard

Datum: september 2005 Groningen

Opmerkingen: in 1992 is het pand door W. Brouwer gerenoveerd waarbij hij een aantal waarnemingen heeft kunnen doen die in Hervonden 1996 zijn gepubliceerd.

Inleiding

Deze bouwhistorische verkenning is uitgevoerd in het kader van het project Bouwhistorische inventarisatie en verkenning van de binnenstad van Groningen. Dit is het eerste project in het kader van de cultuurhistorische inventarisatie van het hele grondgebied van de gemeente Groningen die tot doel heeft de cultuurhistorische kwaliteiten in beeld te brengen.

De bouwhistorische verkenning bevat een korte schets van de bouwgeschiedenis van het pand, een beschrijving van het interieur en het exterieur en een waardestelling. Het onderzoek richt zich in hoofdzaak op het gebouw zelf, waarbij in beperkte mate gebruik is gemaakt van schriftelijke bronnen en oud kaartmateriaal. De bouwgeschiedenis wordt daarom in hoofdlijnen weergegeven. Ook is het mogelijk dat achter voorzetwanden en verlaagde plafonds oudere constructies en interieur-afwerkingen verborgen zitten.

Voor het onderzoek van de bouwgeschiedenis is gebruik gemaakt van het bouwdoos van de dienst Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken van de Gemeente Groningen.

SITUERING EN STRUCTUUR

Het pand staat op een klein ondiep perceel aan de noordzijde van de Hardewikerstraat. De Hardewikerstraat liep achter de stadsmuur zodat het huis een relatie met de stadsmuur kan hebben gehad. Aan beide zijden bevinden zich mandelige muren. Het bestaat uit een eenlaags dwars huis (ca. 7,5 x 6 m) met een zadeldak dat het gehele perceel in beslag neemt.

BOUWGESCHIEDENIS

Het huis is als eenlaags dwars huis opgezet dat zeer waarschijnlijk een relatie met de stadsmuur had. Wellicht stond het huis of de voorloper ervan oorspronkelijk met de achterkant tegen de stadsmuur aan. Het is zelfs niet uit te sluiten dat het huis een restant van een muurtoren bevat. Van een eventuele stadsmuur of toren zijn overigens geen eenduidige sporen in het opgaande werk van het huidige huis te zien.

Gezien de forse muurdikte heeft het huis een oude kern maar een meer precieze datering valt vooralsnog niet te geven. Van deze oude kern zijn de achtergevel en de kopse zijgevels bewaard. De zijgevels zijn minimaal 45 cm dik. In een artikel over de historie van dit pand maakt W. Brouwer melding van het feit dat de zijgevels en de achtergevel van kloostermoppen zijn opgetrokken die misschien hergebruikt zijn (helaas geeft hij geen lagenmaten en steenmaten).¹ In de beide zijgevels zijn verjongingen aangetroffen op iets meer dan een meter boven de huidige zoldervloer. Brouwer gaat ervan uit dat deze sprongen de vroegere hoogte van de begane grond aangeven en dat het huis een stuk hoger is geweest. De bouwsporen van twee dichtgezette vensters in de beide kopse zijgevels, waarvan de dorpels onder deze sprong zitten zouden dat bevestigen. Dan zouden dit hoog geplaatste vensters voor de begane grond zijn geweest. Aan de andere kant is het niet uitgesloten dat dit luikvensters zijn geweest die zijn aangebracht voor de ventilatie van de zolder.

In de 18de- of 19de-eeuwse kap zijn enkele restanten van de vroegere kap hergebruikt bewaard gebleven. Een spoor is als plaat hergebruikt en een eiken regel die vermoedelijk over de verdwenen haanhouten van een oudere kap lag is eveneens bewaard gebleven. Gezien de aanwezigheid van Hildesheimerpannen op het achterste dakschild (in 1992 nog aanwezig) zou dit huis deze pannen oorspronkelijk als dakbedekking gehad kunnen hebben.

Op de kaart van Haubois van ca. 1643 is op de plaats van het huidige huis eenlaags dwarse bebouwing aangegeven. Het is denkbaar dat de kern van de huidige bouwsubstantie toen al aanwezig was. Het gebruik van kloostermoppen voor de achtergevel en de zijgevels past in dit beeld. Het gebruik van Hildesheimerpannen wijst op een mogelijke datering in de eerste helft van de 16de eeuw, ervan uit gaande dat deze pannen van oudsher bij het huis horen.

Het bouwblok Hardewikerstraat Oude Boteringstraat, Spilsluizen en de Tweede Drift. De Hardewikerstraat is rechts te zien met aan de linkerkant ondiepe huizen waarvan de daknok evenwijdig aan de straat ligt. Uitsnede uit de kaart van Haubois uit omstreeks 1643.

¹ Brouwer, W., *Koken in de Bedstee*, in: *Hervonden Stad 1996*, Groningen 1997, blz 71 t/m 78.

Volgens Brouwer werd in de 17de eeuw het huis ingrijpend verbouwd. Het kreeg toen een nieuwe voorgevel (waarvan de bouwsubstantie in de huidige voorgevel bewaard gebleven) en een nieuwe grenen balklaag (de huidige balklaag).

Volgens Brouwer kreeg het huis in de 18de eeuw een nieuwe indeling. Op de begane grond ontstaat rechts van de gang een kamer met bedstedenwand tegen de achtergevel. Links van de gang kwam een vertrek dat vermoedelijk als keuken diende. De voorgevel kreeg schuiframen. Hiervan zijn de 18de-eeuwse eiken binnenluiken in 1992 nog aanwezig maar nu niet meer. Uit een foto blijkt dat deze in 1992 niet compleet waren en dit zal de reden geweest zijn om ze niet meer terug te plaatsen.

Het minuutplan van omstreeks 1830 met daarop aangeven de moderne huisnummering.

Op het minuutplan van omstreeks 1830 wordt het huidige perceel en de huidige omtrek van de bebouwing aangegeven. Het minuutplan geeft aan dat het pand toen in tweeën gesplitst was.

Later in de 19de eeuw werd deze tweedeling weer ongedaan gemaakt. De gevel werd omstreeks 1860-70 aangepast en kreeg toen de huidige bepleistering en de huidige vensterkozijnen. Ook veel interieuronderdelen zoals: de slingertrap, de inzwinkende vensterbanken, de tweepaneeldeuren en de schouwen stamt uit deze tijd. Het is niet geheel duidelijk of de huidige sporenkap toen nieuw gebouwd werd, of dat deze al in de 18de eeuw bestond. Het pand kreeg toen ook een kleine dakkapel met houten sierlijst. Volgens Brouwer werd de rechterkamer kleiner doordat de bedstedenwand verder de kamer ingeschoven werd. Tussen de bedstedenwand en de achtermuur kwam ruimte vrij voor een ondiepe keuken. Deze kreeg in de rechtermuur een turfstorkoker en een stookplaats. De trap bevond zich toen in de linkerachterhoek. Daaronder was plaats voor een privaat.

Omstreeks 1910 vond weer een verbouwing plaats, uit die tijd dateren de voordeur, het glas in lood van de bovenlichten en de lambrisering van de linkerkamer en het stucplafond van de gang. Bij deze verbouwing werd ook de dakkapel vergroot en van steen opgetrokken. De dakkapel kreeg een overstekende daklijst, ondersteund door consoles.

Op een schetsmatig plattegrondje uit 1929 is de bedstedenwand verdwenen en is deze ruimte bij de keuken getrokken.

In 1992 is het pand gerenoveerd door W. Brouwer waarbij ondermeer de trap iets is opgeschoven. (Zie hervonden Stad 1996)

BESCHRIJVING

gevels

De voorgevel is een gepleisterde langsgevel van één bouwlaag hoog en vijf traveeën breed. Alle deur- en vensteropeningen hebben afgeronde bovenhoeken. De architectuur van de gevel zal uit 1860-70 dateren. De muurdammen hebben ongelijke breedte, hetgeen verklaard kan worden door de indeling van de plattegrond. De pleistering kan er echter op duiden dat er in de gevel oudere 17^e bouwsubstantie aanwezig is. De gevel heeft een zwart geschilderde plint. In de middelste travee zit de deur geflankeerd door twee vensters aan beide zijden. Onder deze vensters zit een rechthoekig veld in de pleister. De onderdorpels van de vensters zijn door een platte horizontale lijst verbonden.

De H-vensters hebben 19de-eeuwse kozijnen met een duivejagerprofilering. Het raamhout en het glas in lood in de bovenlichten dateert van de verbouwing uit omstreeks 1910.

De entreepartij heeft een bovenlicht met een geprofileerd kalf. De voordeur heeft twee panelen waarvan het bovenste aan de bovenkant getoogd is. De voordeur dateert uit omstreeks 1910.

De vrij oude ankers geven een enkelvoudige balklaag aan. Bij een balk bevinden zich aan weerszijden ankers. Een ervan is in de 19de eeuw toegevoegd.

De gevel wordt afgesloten door een houten kroonlijst.

Daarboven bevindt zich een gemetselde dakkapel die een breed driedelig venster heeft met afgeronde bovenhoeken. De dakkapel wordt afgesloten door een omgaande lijst. Op een oude foto van rond 1900 is een kleinere dakkapel te zien.

De achtergevel is deels ingebouwd en deels vrij, maar kon niet goed geobserveerd worden omdat de vrije grond bij een andere eigenaar hoort. De wit gesausde gevel is blind op een hoog geplaatst klapraam na. W. Brouwer heeft bij de verbouwing van het pand de nodige bouwsporen in de achtergevel gezien die thans niet in het zicht zijn. Hieronder volgen zijn bevindingen. De achtergevel is net als de zijgevels van kloostermoppen gemetseld die mogelijk hergebruikt zijn. In de achtergevel bevinden zich sporen van grote raamopeningen die later weer dichtgezet zijn. Brouwer vermoedt dat deze vensters niet bij de oorspronkelijke situatie horen. In de borstwering van de achtergevel zijn profielstenen hergebruikt aangetroffen. Het waren profielstenen met een luikspinning. In de achtergevel zit zich aan de rechterzijde een later gedichte opening die uitkwam op een gangetje tussen de huizen aan de Spilsluizen zuidzijde.

plattegrond per bouwlaag

De begane grond heeft iets links van het midden een gang. Rechts daarvan bevindt zich een brede kamer die de gehele diepte van het pand in beslag neemt en links ervan een smalle, ondiepere kamer. De gang eindigt bij een trap tegen de achtergevel en buigt naar links achter de linkerkamer. In de linkerachterhoek bevindt zich een moderne WC.

De begane grond heeft een enkelvoudige balklaag van grenen balken (ca. 20 x 15 cm) die haaks op de straat ligt.

De gang heeft een stucplafond met een papiermaché rozet en een vloer van rode zandstenen platen.

Een tweepaneelsdeur met geprofileerde omlijsting geeft toegang tot de rechterkamer. De kamer heeft tegen de rechtermuur een schouw met versierde schouwbank. De vensters hebben inzwenkende vensterbanken en een eenvoudige omtimmering. Het plafond bestaat uit houten delen. De vloer van deze kamer bestaat uit vrij oude ongelijke brede delen met geprofileerde lijsten rondom.

De rechter kamer met schouw en houten plafond.

In de vloer en het plafond tekent zich een verdwenen bedstedenwand af die vroeger achter in de kamer heeft gezeten. Daarachter is nog een strook waar de vloer en het plafond 20ste-eeuws is. Volgens een opmeting uit 1929 heeft zich achter de rechterzijkamer nog een keuken bevonden. De plaats daarvan komt min of meer overeen met de 20ste-eeuwse vloer. Brouwer heeft ter plekke van de voormalige keuken in de rechterzijmuur de sporen van een turfstorkoker en een keukenschouw gezien.

Ook heeft hij bij de verbouwing nog een aantal dingen waargenomen die nu niet gezien kunnen worden. Hieronder volgen enige bevindingen betreffende de begane grond.

Volgens hem bevindt zich aan de rechterzijde van het huis onder de houten vloer een restant van een klinkerbestrating binnenshuis. In de rechterkamer zijn 18de-eeuwse eiken binnenluiken aangetroffen. Tevens meldt hij dat er rechts naast de trap een plank tegen de achtergevel zou hebben gezeten die de plaats van de pomp aangeeft. Onder de vloer bevindt zich een gemetselde waterkelder.

De linkerkamer (toegankelijk via een zelfde soort deur als de rechterkamer) heeft tegen de linkermuur een houten schouw met overhoekse consoles uit de tweede helft van de 19de eeuw. Daarboven zit een stucwerk boezem met pilasters die tijdens de restauratie 1992-1993 is gecompleteerd.

Deze kamer heeft een vlak stuc plafond. De kamer heeft inzwenkende vensterbanken met bijbehorende 19de-eeuwse omtimmering. De lambrisering en de consoles van de vensterbanken dateren uit de eerste helft van de 20ste eeuw.

Links de linker voorkamer en rechts de trap naar de zolderverdieping.

De trap naar de zolder is een 19de-eeuwse slingertrap. Deze heeft boven een gedraaide trappaal waaraan een traphekje vastzit. De trap heeft voor de restauratie van 1992 iets meer naar links gezeten en bevond zich toen in de linkerachterhoek van het huis. Brouwer vermoedt overigens dat de trap van elders afkomstig is.

Kapconstructie

De zolder heeft aan beide zijden een vrij lage borstwering en is voorzien van een sporenkap. De sporenkap bestaat uit sporenparen die steeds een gespijkerd haanhout hebben. De sporen (ca. 12 x 13 cm) zijn van rondhout dat deels recht bekapt is en staan opvallend ver uit elkaar (ca. 91-95 cm h.o.h.). In de nok bevindt zich een nokruiter waar de sporen tegen aan gewerkt zijn.

Een stuk onder de haanhouten zijn in de lengterichting tegen de dakvlakken gordingen gespijkerd. De voorste is van rondhout; de achterste is vierkant (13 x 13 cm).

De muurplaat aan de noordzijde is vermoedelijk een hergebruikte spoor. Hierin zitten op afstanden van 32 cm kepen voor de panlatten.

Op het voorste dakvlak liggen zwart geglazuurde oud-Hollandse pannen, op het achterste dakvlak liggen rode oud-Hollandse pannen. Volgens W. Brouwer lagen voor de verbouwing in 1992 op het voorste dakvlak rode pannen en op het achterste dakvlak veel Hildesheimerpannen. Bij de verbouwing zijn de zwarte pannen op het voorste dakvlak gelegd en zijn op het achterdakvlak zoveel mogelijk Hildesheimerpannen herlegd. Hoeveel van deze bijzondere dakpannen nu nog resteren is niet duidelijk.

In de kopse oostgevel zit een vermoedelijk eiken regel (9 x 7,5 cm) die mogelijk over de haanhouten van een vroegere kap heeft gelegen.

In de kopse westgevel en in de kopse oostgevel zit op respectievelijk 102 cm en 116 cm hoogte boven de vloer van de zolder een sprong van ongeveer 14-16 cm, zodat de gevels daar verjongen. Beide gevels hebben ook een geringe sprong op respectievelijk 50 en 65 cm hoogte.

In de westgevel zit onder de sprong een dichtgezet venster met een (*houten?*) bovendorpel. De interpretatie van deze bouwsporen is lastig. Mogelijk is dit een luikvenster geweest dat de zoldervloer kon

ventileren. Brouwer meent dat de sprong een vroeger vloerniveau aangeeft en dat de vensters geïnterpreteerd moeten worden als hoog geplaatste vensters die bij een hoge begane grond ruimte horen waarvan het plafond overeenkomt met de sprong. In de oostelijke gevel heeft Brouwer op dezelfde hoogte een vergelijkbaar dichtgezet venster gezien.

In de westgevel zit tegen het zuidelijke dakvlak een rechthoekig terugliggend deel waarin de zuidelijke gording rust. De betekenis van dit bouwspoor is onduidelijk. Wellicht kan het de hoek van een venster zijn geweest.. Dat zou impliceren dat het pand een stuk hoger moet zijn geweest dan het nu is.

WAARDESTELLING

Hardewikerstraat 37 heeft hoge stedenbouwkundige waarde omdat het gebouw in zijn ondiepe plattegrond en dwarse opzet typerend is voor een huis bij de vroegere stadsmuur.

De voorgevel heeft hoge monumentwaarde als 19de-eeuwse lijstgevel met vermoedelijk een 17de-eeuwse kern. Bovendien is de voorgevel stedenbouwkundig van belang daar deze onderdeel van de historische straatwand van de Hardewikerstraat vormt en een duidelijke relatie met het rechterbuurpand heeft.

Het casco heeft positieve tot hoge monumentwaarde. De muren kunnen nog 16de- of 17de-eeuws zijn en de kap 18de- of 19de-eeuws en heeft positieve monumentwaarde. Enkele restanten van de vroegere kap die in de huidige kap verwerkt zijn hebben bouwhistorisch belang. Waarschijnlijk is ook de oude balklaag nog aanwezig. Als er onder het maaiveld nog een restant stadsmuur bewaard is dan heeft dat uiteraard hoge monumentwaarde.

Het interieur van het pand heeft positieve tot hoge monumentwaarde zoals de rode natuurstenen vloerplaten van de gang en de oude houten vloer van de rechterkamer, enige 19de-eeuwse interieur-elementen zoals met name de haarden, de inzwenkende vensterbanken, de tweepaneelsdeuren, de slingertrap. Ook de dakbedekking van zwarte oud-Hollandse pannen op het voorste dakvlak en de rode op het achterste dakvlak heeft monumentwaarde.

AANBEVELINGEN

Bij eventuele verbouwingen dient een bouwhistorische waarneming verricht te worden.

Bijlage: uittreksel uit het bouwdoosier van de dienst RO/EZ van de gemeente Groningen.

Adres : **Hardewikerstraat 37**
Bouwdoosiernummer : B 7071
D.I.V. bezoek : 28 juli 2005

1929

A. Hansens is eigenaar van het pand. Het tonnenstelsel wordt opgeheven. De bestaande privaten worden voorzien van een inrichting tot waterspoeling en het afvoeren van de faecaliën naar het riool van de gemeente.

1946

S. Zijlstra en P.B. Brandsma zijn eigenaren van het pand. De oorlogsschade bedraagt f88,-. Het betreft voornamelijk glas- en schilderwerk.

1975

Het pand heeft te lijden van achterstallig onderhoud en de eigenaar (B. Hof uit Groningen) ontvangt een aanschrijving waarin hij gesommeerd wordt een aantal verbeteringen aan te brengen in de woning. Het betreft o.a. het verhelpen van lekkages en het herstellen van metsel- en pleisterwerk..

1976

J.W. Kloosterhuis uit Groningen is de nieuwe eigenaar. Hij verricht een aantal herstelwerkzaamheden aan het pand zodat het weer geschikt wordt voor bewoning.

H. Wierts